

БЪЛГАРСКА МИСЪЛЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

А. Карима	Къмъ щастие. Драма въ три действия. Действие II	493
М. Чаковъ	Изъ моитѣ спомени. Сражението при Баница и смъртта на Гоце Дѣлчевъ	503
Гл. Волошинъ	Толстой — критикъ. Възгледи върху писатели, езикъ и творчество	515
Ж. Николова	Сждба и творчество на Фридрихъ Хьолдерлинъ	523
Л. Русевъ	Психологичната проникателност на Чилингирова въ неговитѣ романи	531
Дж. Леопарди	Възпоминания. Поема. Преводъ отъ М. Ралчевъ	539
Д. Цончевъ	Старобългарската крепостна архитектура въ Плиска, Преславъ и Търново	544
Н. Абаджиевъ	Анри Марто. За годишнината отъ смъртта на майстора на лжка	548
М. Арнаудовъ	Нашето възраждане: дейци, епоха и литература. Трудове отъ Е. Николовъ, Ц. Минковъ, К. Крачуновъ, Н. Начовъ и проф. Б. Йоцовъ	554
М. П.	Принципи на психическата хигиена. Новиятъ наученъ трудъ на д-ръ Ст. Данаджиевъ	557
Р. Р.	Списания и вестници	559

Изъ моитѣ спомени

Сражението при Баница и смъртта на Гоце Дѣлчевъ¹

Въ село Дутлии, Сѣрско, преоблѣкохме Дѣлчева въ селски костюмъ, въ който той изглеждаше като сжщински чорбаджия. Придруженъ отъ Д. Гощановъ, сжщо преоблѣченъ, и отъ нѣколко селяни, той се отправи за Сѣресъ рано сутриньта, за да може по-навреме да влѣзе въ града. Гощановъ се завърна още сжщата вечеръ и ни разправи, какъ безъ малко щѣли да попаднатъ живи въ ржцетѣ на турцитѣ. На край града пазѣли кулджии (акцизни чиновници), които обискирали всѣкиго, който влизалъ въ града, да не би да пуши контрабанда тютюнъ. Стигнали до самитѣ кулджии, Дѣлчевъ и Гощановъ чакали да дойде и тѣхниятъ редъ да бждатъ обискирани; обаче, ако се оставѣли, вмѣсто тютюнъ у тѣхъ щѣли да намѣрятъ по два револвера и кама. Гощановъ изхитрилъ. Като дошелъ до самитѣ кулджии, изкаралъ кутията си съ обандерованъ тютюнъ и едновременно спусналъ две бѣли меджидии въ ржцетѣ на акцизнитѣ. Последнитѣ не намѣрили тогава за нужно да ги обискиратъ и ги пропустнали. Щастливо избавление! Въ противенъ случай, трѣбвало да стрелятъ и да забѣгнатъ, което би ги хвърлило въ неминуема опасностъ. Влѣзнали въ града, гдето билъ дошелъ куриеръ отъ с. Караджово, съ когото Гоце заминалъ; въ с. Караджово пъкъ чакалъ куриеръ отъ с. Сяковча. Съ тогова преминали Струма, използвайки наши собствени лодки, и отъ с. Сяковча, съ куриеръ отъ село Негованъ, заминали за Солунъ, кждето благополучно пристигнали.

Даме Груевъ тъкмо що се билъ приготвилъ да замине за Битоля, и Гоце пристигналъ. Срѣщата помежду имъ била много трогателна. Тѣ бѣха двата стълба, които олицетворяваха организацията. Гоце свободенъ като гължбъ, а Даме

¹ Авторътъ на тия спомени, г. Михаилъ Чаковъ, родомъ отъ с. Гуменджа (Гевгелийско), е билъ македонски войвода и другаръ на апостола Гоце Дѣлчевъ. Неговиятъ разказъ тукъ се отнася до последното сражение на голѣмия македонски революционеръ, въ 1903 г. Той представя особена цена, като лично свидетелство за трагичния край на великия синъ на Македония. — Б. Р.

излѣзалъ изъ желѣзна клетка отъ Диаръ-бекиръ, най-страшния турски затворъ, който билъ оставилъ отпечатъкъ върху лицето на Даме, както ни разправяше Дѣлчевъ, следъ завръщането си отъ Солунъ. Даме билъ заприличалъ на сжѣдински мъртвецъ, като че ли билъ живъ изкаранъ отъ гроба.

Дѣлчевъ и Даме говорили надълго и широко. Дѣлчевъ настоявалъ много предъ Даме, като пристигне въ Битоля да поукроти духоветъ, които силно настояваха за въстание. За въстание още не бѣхме готови, споредъ него.

Даме заминалъ веднага за Битоля, а Гоце останалъ въ Солунъ, за да привърши нѣкои работи самичкъ. Тукъ го заварилъ и атентатътъ върху банката.

Упорито се бѣше прѣсналъ слухъ, че ще се бомбардира „Банкъ Империялъ Отоманъ“; отбеляза го дори единъ френски вестникъ, ако не се лъжа „Matin“. Мислѣше се, обаче, че нападението ще стане съ бомби, безъ да се подозира нѣщо за подземно складирания стотици килограми динамитъ, и то въ основитъ на самата банка. Предъ страха да не би турскитъ власти да взематъ мѣрки и да разкриятъ самия каналъ, така че всичко да се осуети, атентаторитъ решили да прибързатъ съ атентата. Макаръ мнозина отъ атентаторитъ да отсъствували отъ Солунъ, останалитъ пристѣпили къмъ изпълнение на плана, като най-напредъ Павелъ Шатевъ внесълъ куфара си въ френския параходъ „Гвадалквивиръ“ съ поставена адска машина, чиито часовникъ билъ курдисанъ. Следъ като оставилъ куфара въ парахода, той самиятъ успѣлъ да излѣзе и да се върне обратно въ града. Тамъ той се прикрилъ, а на следния день заминалъ съ желѣзницата. Заловиха го въ Скопје.

Точно въ момента, когато станалъ взривътъ въ парахода, Гоце билъ въ гимназията. Разбралъ, че атентатътъ вече ще се възпроизведе и въ града, той веднага се упжтилъ за кушката махала, която е при Вардаръ-капия, при изхода на Солунъ. И едва стигналъ Вардаръ-капия, разтърсилъ се цѣлиятъ градъ отъ избухването на динамита въ банката.

Цѣлиятъ градъ се покрилъ съ страшни облаци отъ димъ и прахъ, всички се изпокрили въ миши дупки, запустѣли улицитъ, утихнало навредъ, като че ли нѣмало жива душа. Властитъ, изненадани отъ страшния взривъ, не разбирали що става и отъ кжде иде това чудо. Следъ повече отъ часъ се окопитили войсковитъ части и администрацията. Обаче, съ пристигането на войскитъ около банката, отъ околнитъ кѣщи въ които бѣха се настанили атентаторитъ, съ едно неописуемо себеотрицание и дивна смѣлость, тѣ запращали бомби върху войска и полиция. Войска и полиция съвсемъ сбъркали пуsulата и се разпръснали като пилци изъ улицитъ. Наново градътъ запустѣлъ, като не се виждалъ живъ човѣкъ изъ

него. Всички граждани били потресени и слисани отъ този адъ.

Дѣлчевъ едва се измъкналъ отъ града и самъ-самичкъ, безъ никакъвъ куриеръ, се упътилъ за Негованъ, а отъ тамъ обратно за Сѣресъ. Отъ Сѣресъ презъ с. Дутлии той стигна въ с. Баница, кждето се срещнахме и навѣки раздѣлихме, като оставихме него и още други петъ души другари паднали въ неравната борба.

Великдень 1903 г. прекарахме въ с. Долно-Фращани—дветѣ чети наедно, нашата и тая на Д. Гощановъ. Въ последния день на празника, следъ като се навечеряхме, отдадохме се на разговоръ, шег и пѣсни (разбира се тихичко), очаквайки да дойде куриеръ отъ с. Баница, за кждето щѣхме да заминемъ. Понеже пжтътъ ни бѣше кратъкъ, много не бързахме. Готови вече за пжтъ, — дойде куриерътъ отъ Баница; дойде обаче и другъ единъ куриеръ отъ с. Ристосъ, който каза: „Водя ви единъ другаръ“. И ето че се изгърси въ стаята единъ мургавъ момъкъ, съ рошава коса, малка черна брада, съ бѣло кече на главата, съ бѣли флйоки (калцуни) на краката, високъ, жилестъ. Той хвърли сериозенъ погледъ къмъ всички ни, поздрави ни съ „Христосъ воскресе“ и се запозна като каза: „Азъ, другари, се казвамъ Хаджи Димовъ Димитъръ.“ Той седна при насъ и ни разправи че дохожда отъ Арджанския гьолъ, кждето се раздѣлилъ съ Кръстя Асѣновъ, Апостола, понеже знаелъ, че Гоце е въ Сѣрско и искалъ нарочно да се срещне съ него.

Понеже Хаджи Димовъ бѣше малко поизморенъ, а и пжтътъ ни бѣше кратъкъ, решихме да си поотпочине новопристигналиятъ другаръ и следъ това да потеглимъ за Баница.

Хаджи Димовъ запита кога и кжде ще може да се срещне съ Дѣлчева. Отговорихме, че Дѣлчевъ е заминалъ за Солунъ, но за връщането му нищо не можемъ да кажемъ. Хаджията, обаче каза: „Специално съмъ дошелъ на всѣка цена да се срещна съ Гоце, и ще го чакамъ до като се завърне.“ Така че четата ни се увеличи съ още единъ добъръ другаръ, който щѣше да се движи съ насъ до пристигането на Гоце.

Всички заминахме за Баница. Следъ като престояхме тамъ день-два, отправихме се за Горно-Броди, родния кжтъ на Хаджията. Но не влѣзохме въ селото, а останахме въ корията Лески, срещу самото село, на около половинъ часъ разстояние отъ кждето се виждаше цѣлото село.

На 20 априлъ 1903 г., точно подиръ обѣдъ, забелязахме да се движи войска отъ къмъ Долно-Броди и да влиза въ Горно-Броди. Ние, за всѣка евентуалность, се поприготвихме, като подозирахме, че може-би има нѣкакво преда-телство, и заследихме движението на войската. Ако войската заемеше височинитѣ надъ Горно-Броди къмъ Черна-гора,

ние, до като тя стори това, щѣхме да се опжтимъ къмъ Кърчово, безъ да дадемъ възможностъ да ни забележатъ. Войската, обаче, като обикновена потеря, спокойно влѣзна въ селото и се настани за пренощуване. Изпратихме въ селото куриеритѣ, които бѣха при насъ, да узнаятъ нѣщо по сжщественно; и нѣкои отъ тѣхъ се завърнаха наново и ни съобщиха, че дошлиятъ сж Драмскиятъ бимбашия Тейфиковъ, съ единъ табуръ (1000 души) войници. Щомъ като войската се настани за пренощуване, изчезна отъ насъ мисълта, че има предателство, и ние се успокоихме, като смѣтахме да останемъ тукъ и за следния день.

Около часа петъ пристигна въ Лески единъ куриеръ отъ с. Баница: носѣше две писма, едното за четата, а другото за ржководителя Андрей Хърлевъ въ Г.-Броди. Прочетохъ писмото отъ сѣрския ржководителъ Лазаръ Димитровъ, който ми пишеше: „Тая вечеръ Дѣлчевъ трѣгва отъ Сѣресъ, презъ с. Дутлии, отъ кждето ще си прибере пушката и униформата. Срещнете го въ Баница. Банкъ Империялъ Отоманъ“ въ Солунъ е вдигната въ въздуха. Дѣлчевъ ще ви разправи подробноститѣ. Бързайте за Баница.“

Такова бѣше и съдържанието на писмото до ржководителя Хърлевъ; нареждаше пакъ да заминемъ за Баница.

Всички се приготвихме, и щомъ се мръкна, потеглихме. Преди разсѣмване, около два часа, стигнахме въ селото и се настанихме въ две кжщи. Дѣлчевъ бѣше пристигналъ малко по-рано отъ насъ, защото неговиятъ пжтъ бѣше по-кжсъ. Като се спрѣхъ въ кжщата, която бѣше точно срещу тая на Дѣлчева, ето го че той дойде при насъ и съ влизането си, засмѣнъ и бодъръ, ни поздрави, казвайки: „Момчета, разиграхме ханѣмитѣ съ широкитѣ шалвари въ Солунъ! Поменъ нѣма отъ „Банкъ Империялъ Отоманъ“. Така ще раздрусаме отъ основи тая гнила турска империя!“

Искаше още да говори, но предъ видъ на това, че бѣха надошли въ стаята много селяни, замълча, като каза: „На Гьорговденъ въ Ловчанската кория, на конгреса, ще продължимъ разговоритѣ си, а сега (като се обърна къмъ мене) дай, ако имашъ, да си направимъ по една цигара отъ Драмско.“

За щастие, бѣхъ запазилъ малко тютюнъ отъ Драмско, нарочно го пазѣхъ за него, и дочекахъ самъ да си го поиска. Изкарахъ отъ раницата си една кърпа, около сто драма тютюнъ и го подадохъ на Гоце, който се очуди. „Ама азъ рекохъ да се пошегувамъ съ тебе, а ти наистина ме сюрпризирашъ съ Драмски тютюнъ.“ Направихме по една цигара и накратко ми разказа за атентаторитѣ, какъ сж положили клетва и какъ въ последствие сж измѣнили. Следъ малко ни остави да си починемъ, като и той си отиде да почива. Гоцановъ и Хаджията бѣха въ неговата квартира.

Легнахме, но преди това наредихъ на четири мѣста вънъ отъ селото часови, както отъ нашата, така и отъ селската чета.

Както никога, обаче, турцитѣ узнали, че Дѣлчевъ е въ Баница и обсадили селото на повече отъ половинъ часъ разстояние. Преди разсѣмване започнали да свиватъ кржга, и тъкмо се прибраха вече часовиитѣ, за да не бждатъ забелязани, слушамъ човѣкъ, който извънредно нервно се качва по стълбитѣ. Той бутна вратата и кога погледнахъ — поляка отъ селото, Георги Ивановъ, българинъ отъ сжщото село, работникъ. Презеленѣлъ и съ задавенъ гласъ той продума: „Бай Чаковъ, свършихме ли я!“ Станахъ веднага и го запитахъ: „Що има бе, Георги?“ — „Пълно съ аскеръ“, отговори той. Запитахъ: „А бе, кжде е аскерътъ и отъ кжде иде?“ — „Отъ всѣкжде, бай Чаковъ“, отговори Георги.

Взехъ бинокъла и презъ едно прозорче погледнахъ къмъ Капаклии, кулата на шосето отъ Сѣресъ за Горни Броди: всичко почернѣло! Питамъ втори пжтъ Георгия: „А бе, тукъ отъ къмъ Фрацанитѣ има ли аскеръ?“ — „Пълно е отъ всѣкжде, бай Чаковъ!“ — „Знае ли Дѣлчевъ, бе Георги, казахте ли му?“ — „Да, знае, казахме му“. Поржчахъ на Георгия: „Скоро бѣгай и кажи на Дѣлчева да хванемъ горнитѣ крайни кжщи на селото, защото тукъ ще ни изпекатъ като мишки!“.

Георги отърча да съобщи това на Дѣлчева, а азъ съ другаритѣ, готови за походъ, слѣзнахъ въ двора на кжщата и се приближихъ до самата порта, последванъ отъ Таската и останалитѣ момчета. Спрѣхъ се до портата и забелязахъ отъ срещната порта, на кжщата, кждето бѣше настаненъ Дѣлчевъ, да излизатъ две момичета. Преди да влѣзнатъ, бѣгащи и изплашени, въ съседната порта, запитахъ ги: „Какво правятъ другаритѣ тамъ?“ Едното отъ момичетата, бѣгайки, каза: „Казаха да дойдете тука“. И се скриха въ съседната кжща.

Казахъ на Таската, който стоеше до мене, че ще прекося уличката (която бѣ около два метра) и ще влѣзна при Гоце, да видя, що проектиратъ. „Следъ менъ и вие ще сторите сжщото“.

Момичетата несъзнателно обадиха, че трѣбва да идемъ при другаритѣ си: никой не бѣ имъ казалъ това. Като прекосихъ уличката и влѣзнахъ въ двора на кжщата, намѣрихъ задъ самата порта Гоце, закрилъ се. Той се хвърли изненаданъ върху ми съ пушката, на която бѣше сложенъ и ножътъ — едновременно да мушне и да изгърми; не очаквалъ никой свой да влѣзне въ двора, и на първо време помислилъ, че съмъ аскерлия. Когато ме погледна, Дѣлчевъ, който на ко съмъ не бѣше ме мушналъ и гръмналъ върху ми, просто се смая и каза: „Леле, Чаковъ, какво щѣхъ да направя! Щѣхъ и да те рѣгна съ ножа и да гръмна“. После добави: „Но добре

че дойде тукъ. Заеми лѣвото крило на портата и кажи на другаритѣ да не дохождатъ тукъ, а отъ тамъ да стрелятъ въ войската, ако се упжти къмъ насъ. А пъкъ ние ще стреляме ако влѣзне въ тѣхната порта“.

Току-що Дѣлчевъ издума това, забелязвамъ презъ дуварчето, че въ съседната кжща аскерлиитѣ се качватъ по стълбата и излизатъ въ салончето. Благодарение на това, че тѣ излизаха гърбомъ по стълбата, та не могаха да ни забележатъ. Веднага обадихъ на Гоце, и той, като се обърна, видѣ ги и каза: „Хайде, Чаковъ, да излѣзнемъ вече и да ударимъ презъ селото, та да се доберемъ до крайнитѣ кжщи“.

И, нѣма що по-вече да разсждаваме, излѣзнахме на улицата и се упжихме къмъ горния край на селото. Едно-временно ни последваха и другаритѣ, които бѣха при Гоце, както и Таската съ останалитѣ. Презъ две-три кжщи по улицата бѣше Мито Кашиналията съ другаритѣ на Дѣлчева; и той ни последва. Всички вървѣхме разредени единъ подиръ другъ. Благодарение на това, че уличката бѣше тѣсна и крива, а кжщитѣ гжсти, та не можаха да ни видятъ. Бѣхме въ едно неописваемо напрежение и чакахме, отъ где ще ни запукатъ. Излѣзнахме на горния край на селото, кждето последната кжща оставаше въ лѣво; до нея имаше залепена една плѣвня. Предъ насъ е една поляна, съ малкъ наклонъ нагоре. Въ нивята се вижда една плѣвня, отъ кждето нѣколко деца бѣгатъ на къмъ селото. Като ни видѣха, че излизаме отъ самото село, децата още повече се изплашиха и забѣгнаха въ дѣсно къмъ други едни плѣвни. Дѣлчевъ ги запита: „Имали нагоре аскеръ?“ Обаче децата, изплашени, не можаха да кажатъ нищо.

Предъ насъ, на около 20—30 крачки, отстояха дуварчета, които служатъ за ограда на нивята. Тукъ, както вървѣхме успоредно съ Гоце, дръпнахъ го, понеже бѣше най-напредъ, и му казахъ: „Гоце, чакай, да излѣзнемъ напредъ двама-трима, а ти остани следъ насъ“. Както вървѣхме, Дѣлчевъ ме погледна, но така гордо, както никога презъ живота си не бѣхъ го виждалъ. Завлѣкълъ кепето на лѣвото рамо, нахлулъ тоя бѣлъ фесъ, обвитъ въ синкавъ шалъ, метналъ пушката на лѣвия лакътъ, той ми каза: „Какъ? Чаковъ? Върви, какво Богъ даде!“

Още не бѣ издумалъ последнитѣ думи, забелязахме, че отъ задъ самитѣ дуварчета се показаха аскеритѣ, съ насочени къмъ насъ пушки. Преди още да се обадятъ и защото отивахме право въ ржцетѣ имъ, Дѣлчевъ вдигна пушка и пръвъ изгърмѣ въ аскерлиитѣ, като извика: „Вѣрата ви мръсна!“... Щомъ той изгърмѣ, застана правъ да пълни пушката, а азъ му извикахъ; „Скоро лѣгай, Гоце, и се сложи на земята!“ Залегнахме всички и залповетѣ започнаха да ни обсипватъ като градушка. Дѣлчевъ, както вече бѣше легналъ

по корема си на една крачка отъ мене, отлѣво, и преди да успѣе да изгърми втори патронъ, се сложи надъ пушката си и остана залепенъ на земята. Помислихъ, че се закрива, обаче следъ минута той отпусна пушката, подпрѣ се едва-едва на ржцетѣ си, рече да се повдигне и да погледне къмъ другаритѣ, които идѣха подире ни и се бѣха прѣснали покрай дувара на кжщата, но охна и каза: „А-а-хъ, момчета, раниха ме!“ Едва продума това и изгасна.

Както лежеше до мене, пуснахъ се, хванахъ го за дѣсния кракъ, дръпнахъ го и извикахъ: „Гоце, Гоце!“ Обаче, това бѣха последнитѣ му думи и вече не чухъ гласа му. Заспа той навѣки, много преждевременно, загина огледалото на В. М. Р. О.

Въ момента, когато дърпахъ Дѣлчева за крака, Стефчо Търлишанчето, който бѣше залегналъ на една-две крачки въ дѣсно отъ мене и се тъкмѣше да изгърми, сложи се върху пушката си съ едно кратко стенание: „А-а-а-хъ!“ И той свърши. Извикахъ, просто като лудъ: „Стефчо бе, Стефчо бе!“ Обаче и отъ него нѣма никакъвъ отговоръ.

Азъ лежахъ между двата трупа, Аскерлиитѣ зачестиха и просто ни обсипваха съ адски залпове, като че ли валѣше силна градушка. Особено чувствувахъ залповетѣ, които се даваха отъ къмъ долния край на селото: тѣ сѣеха прѣстъ върху ми, като ровѣха земята наоколо. Тукъ вече презъ главата ми мина мисълта, че ще ме свършатъ, както свършиха преди малко другаритѣ ми.

По едно време погледнахъ въ лѣво: между кжщата и плѣвнята, на около десетина крачки, имаше една градинка, заградена съ тръни. Въ нея бѣха влѣзнали Бояджията и Донката. Веднага, машинално, прибрахъ пушката между краката си и, търкаляйки се презъ трънитѣ, влѣзнахъ въ градинката и се закрихъ задъ самия градежъ отъ тръни.

Покрай жгѣла на кжщата прехвърли се въ градинката и Консулата, единъ отъ четниците на Гоцановъ. Той залегна въ лѣво отъ мене и заедно съ мене откри огънь къмъ аскера, който бѣше залегналъ задъ дуварчетата, на около 30—35 крачки разстояние.

Димитъръ Кашиналията, Хаджи Димовъ и Динката Календралията първи бѣха влѣзли въ градинката, която на горния си край имаше едно разтурено дуварче, отъ кждето и тримата се прехвърлиха и залегнаха покрай самото дуварче на плѣвнята.

Забелязахме, какъ покрай една нова плѣвня надъ насъ, малко въ лѣво, на около 50—60 крачки, прибѣгваха аскерлии и се закриваха, за да започнатъ да ни обстрелватъ. Извикахъ на другаритѣ, които бѣха залегнали покрай дувара на плѣвнята: „Мито бе, Кашинали бе!“ — „Е-е“, обади се Кашиналията. „А бе, задръжете огънь къмъ тия кучета, които

прибѣгватъ къмъ горната плѣвня, че отъ тамъ ще ни довършатъ!“ Обади се Кашиналията и каза: „Чаковъ, отъ лѣво не бойте се, а пазете се отъ доле, отъ дѣсно и отъ горе!“

Заклучени между два дуvara и отпреде ни за окопъ тръненъ плетъ, заобиколени като въ кафезъ, ще се бранимъ та и Господъ нѣма да ни види. Изгубена бѣше вече всѣка надежда за животъ. Провиквамъ се и казвамъ на другаритѣ, които сж въ градината: „Стреляйте бе, вѣрата имъ мръсна, и не бойте се! Сжпо ще се похарчимъ.“ Обаче въ себе си си казвахъ: „Бамбадева отидохме, като марцина!“

Изпищѣ Гощановъ, който бѣше залегналъ покрай дуvara на кжщата и извика: „Леле, бай Чаковъ, леко съмъ раненъ въ лѣвата ржка!“ И азъ му извикахъ: „Скоро прибѣгвай и иди въ градинката при Консулата.“ Обаче, последва вторъ залпъ и Гощановъ вече не успѣ да се обади повторно. И той заспа, за да не се вече събуди.

До него, пакъ покрай дуvara, бѣше и Евстатий Арнаутчето, който, стреляйки, псуваше по арнаутски. Замлъкна и той, и него угасиха.

Между Гощановъ и Евстатий лежеше Георги Савеклията, раненъ съ единъ куршумъ въ двата крака, а съ другъ въ дѣсната плешка. Той изрева, и замлъкна. Разбрахме, че и той е свършилъ. Атанасъ Савеклията се промъкна пълзишкомъ и влѣзна въ градинката при насъ, здравъ и читавъ,

Таската Врански, който бѣше залегналъ на около десетина крачки въ дѣсно отъ градинката, въ една локвичка (дълбока пжтека) се обажда и пита: „А бе, бай Чаковъ, кои говорятъ надъ мене?“ — Отвърнахъ му: „Таска лежи низко и не се изправяй! Нали виждашъ, че сж аскерлии.“ Понеже тѣ отстояха на около 30 крачки отъ насъ, като говорѣха слушахме ги много ясно. Таската се обади повторно и извика: „Аманъ бай Чаковъ, гледайте и за мене.“ Рекохъ му да не се изправя, а сжщевременно казахъ на другаритѣ, които бѣха въ градинката, да откриемъ огънь къмъ дуваритѣ, кждето сж закрити аскерлиитѣ, за да не могатъ да го обстрелватъ. На Таската извикахъ: „Таска, търкаляй се и търкаляйки се да се доберешъ до градинката! Изправишъ ли се — ще умрешъ“. Открихме огънь срещу войската, и Таската, вмѣсто да се търкаля, скочи като заекъ и прескочи презъ трънитѣ въ градинката, като че ли се хвърля въ морето да плува.

Аскерлиитѣ, разбира се, видѣха това и откриха безконечни залпове. Камънитѣ по дуваритѣ на кжщата и плѣвнята бѣха побѣлѣли, като че ли посипани съ брашно, — това бѣше отъ патронитѣ.

Благодарение, че маузеровитѣ пушки биятъ много високо, та можехме да оцѣлѣемъ около единъ часъ време въ тая градинка.

Току-що се прибра Таската при насъ, Консулата, както бѣше залегналъ по коремъ, повдигна се да погледне къмъ аскерлиитѣ. Единъ куршумъ го улучи точно въ челото. Моментално се извърна на гърбъ, безъ да охне, и за-спа. Въ душата си му завидѣхъ, че моментално изгасна, безъ да почувствува никакви болки: нали и насъ чакаше сж-щото, но по какъвъ начинъ — не можехме да знаемъ.

Следъ като свърши и Консулата, пакъ се обадохъ на тримата другари, които бѣха залегнали покрай плѣвнята: „Мито бе, Кашинали бе, Хаджи Димовъ!“ Никой, обаче, не се обади на тревожнитѣ ми викове. Пъкъ и невъзможно бѣше да се повдигнемъ и да надникнемъ. Разбрахме, че и тѣ сж вече убити, защото и втори пжтъ викахъ и пакъ никой не се обади.

Въ градинката сме шестъ души, между насъ само Консулата убитъ. Оставаме петъ, отъ четиринадесетъ. Капчица отъ надежда за животъ не се вижда. Залповетѣ непрестанно и непрекъснато продължаватъ, не можемъ дори да намѣримъ време да си продумаемъ и отъ минута на минута очакваме смъртта си.

Чуваме, отъ вжтре на плѣвнята се разравя дуварътъ и, като удрямъ, наново се провиквамъ: „Мито ба, Кашинали бе!“ Никакъвъ отговоръ.

Разбрахме, че това сж аскерлиитѣ, които следъ като сж избили Кашиналията, Димова и Динката, успѣли сж да влѣзатъ въ самата плѣвня и, като разкопаятъ дуvara, ще ни довършатъ, безъ да можемъ да се обърнемъ и да ги видимъ.

Изтрѣпнахме окончателно и изстинахме, живи-умрѣли. Изходъ никакъвъ. Чакаме си реда да ни изкълцатъ като мишки.

Когато доближи вече да се доразкопае дуварътъ, както бѣхъ залегналъ съ пушката си до тръненото плетче, извъртвамъ пушката обратно и съ една псувня стрелямъ въ дуvara, който се разбива, и викамъ като разяренъ звѣрь: „Кой рови тоя дуваръ бе, вашата. . .“ Падна единъ камъкъ въ самата градинка, отвори се вече дупка на дуvara и отъ дупката, обажда Динката Календралията: „Не псувай, бе бай Чаковъ, ний сме тука!“ Като чухъ гласа на Динката, свѣтна ми и блесна една малка надеждица у мене, че има Господъ и че е възможно да се спасимъ. Запитахъ Динката: „А бе, Хаджи Димовъ и Кашиналията живи ли сж?“ — „Да“, отговори, и едновременно се показва на дупката Хаджията; познахъ го по рошавата коса и брада. Извикахъ наново: „Скоро копайте бе тоя дуваръ до долу, да стане като врата та да можемъ отъ градинката единъ по единъ да се пре-хвърлимъ въ плѣвнята.“

Благодарение на това, че въ плѣвнята бѣха намѣрили нѣкаква копачка, скоро пробиха дувара и го отвориха чакъ до долу. Прехвърли се най-напредъ Таската, който бѣше по-близко до дупката и влѣзе въ плѣвнята. Следъ него единъ по единъ всички петима успѣхме да се прехвърлимъ въ плѣвнята, чиито стени бѣха каменни, та можахме да се задържимъ въ нея. Но до кога щѣше да бѣде това, единъ Господъ знаеше. Въ плѣвнята, обаче, се поокопитихме и се окуражихме.

Залповетъ продължаваха. Ний се заехме да разкопавемъ дувара на последната съседна кжща, която бѣше залепена за плѣвнята. Макаръ че самиятъ жгълъ бѣше изложенъ на куршумитъ на аскерлиитъ, успѣхме и разкопахме дувара, но единъ грамаденъ камъкъ, сложенъ въ самия жгълъ, просто ни отчая до като го изкъртимъ. За голѣмо съжаление, щомъ се отвори дупката въ дувара на кжщата, забелязахме, че нѣма потонъ: кжщата бѣше новозаправена и още никой не живѣеше въ нея.

Въ плѣвнята се чувствувахме много добре, понеже бѣхме вече подъ покривъ съ каменни дувари. Ако не бѣхме успѣли да влѣземъ тамъ на време и останѣхме въ градината не по-вече отъ половинъ часъ още, щѣхме да баялдисаме отъ горещината на слънцето, което печеше просто като връшникъ. Щѣха, при това, да ни изловятъ живи.

За малко време залповетъ престанаха; чувахме само да се дава сигналъ отъ нѣколко тржби. Обърна се Кашиналията къмъ менъ и Хаджията и запита: „А бе, на що свирятъ тия стопанки? Като сте даскали, знаете ли?“ Хаджията отговори: „Ке си одатъ бе, Кашиналия, нѣма да си губятъ времето и да се занимаватъ съ насъ цѣль день“. Кашиналията възрази: „Море, мама имъ, дорде сме ние тука и до дето не ни свършатъ, нѣма да си идатъ, бе братчета“. Презъ дупката Кашиналията погледна къмъ Шарлията и извика: „А-а-а-хъ, милитъ скалички! Дали ще ни стѣпи краченцето още веднажъ по васъ или ще ни смачкатъ тия читащи тукъ, за да не можемъ да се разположимъ между васъ!“

Хаджията пкъ се обади: „Не бойте се бе, тука сме кале и нѣма що да ни направятъ тия кучета — ще ги избиемъ до единъ и пакъ ще си излѣзнемъ!“ Кашиналията отговори: „На две е“.

Следъ като се убедихме, че презъ разкопаната дупка не можемъ да се прехвърлимъ въ съседната кжща, която е отстранена отъ другитъ и която още не е заета отъ аскера, решихме да разбиемъ една дупка на източната стена на плѣвнята, та отъ тамъ да се прехвърлимъ.

Набързо отворихме една дупка, отъ която се виждаше двора на кжщата и същевременно видѣхме ужаса на ужаситъ. Цѣлото село, отъ всички краища, потънало въ пла-

мъци и всичко покрито съ кълба отъ димъ и пушекъ. Чуваме и сърцераздирателнитѣ писъци на жени, деца и мъже. Слушаме рева на волове, магарета и други животни, които горятъ въ оборитѣ. — Всичко това просто не мога да предамъ, то ни тровѣше душитѣ, бидейки безсилни да помогнемъ на себе си, а камо ли и на тия нещастници жени, деца и стока!

Всичко бѣше потънало въ мракъ отъ дима, и безспирни залпове идѣха отъ всички краища на пламналото село.

Като отворихме дупката, за да можемъ да се провираме презъ нея, Кашиналията се прехвърли въ кжщата; подиръ него влѣзоха Атанасъ Савеклията, Бояджията и Динката Календралията, а азъ, Хаджията, Таската и Донката останахме въ плѣвнята.

Кашиналията ни се обади презъ дупката и ни запита, дали искаме хлѣбъ. Вързалъ едно парче хлѣбъ въ една кърпа, той го подаде презъ дупката съ една върлина. Обаче, гладъ не чувствувахме никакъвъ, а просто ще изгоримъ отъ жажда. Кжщата бѣше необитаема и нѣмаше никакъвъ сждъ съ вода.

Войската стреляше въ кжщата. Кашиналията, отворилъ 3—4 дупки въ една отъ стайитѣ на втория етажъ, отговаряше на войската, псуваше по нея и викаше: „Елате бре, кяратларъ! Тука има московци, елате да си получите наградата!“

Най-голѣмиятъ ни успѣхъ бѣше тоя, че можахме да заемемъ на време кжщата, която ни спаси. Иначе за нищо на свѣта не бихме останали живи въ тоя страшенъ адъ,

Точно къмъ часа 11 преди обѣдъ, както почивахме, седнали въ плѣвнята, чувамъ отъ къмъ западната стена на самата плѣвня, която имаше едно прозорче, да се драска кибритъ. Разбрахме, че сж дошли да запалятъ плѣвнята и моментално изгърмѣхъ единъ патронъ презъ прозорчето. Но понеже бѣше високо, нищо не можехме да видимъ презъ него, пъкъ и нѣмаше какво да подложимъ, за да погледнемъ. Съ изгърмяването на пушката, видѣхме една бабичка, която не успѣ втори пътъ да драсне кибрита: първия пътъ не хванало—кибритътъ бѣше отъ стария турски,—та се слушаше дращенето. Бабичката забѣгна презъ гумното, като викаше: „Леле, леле, аскерътъ ме праща!“ Гледамъ, какъ тича бабата предъ гърлото на пушката ми, и ѝ извикахъ: „Бѣгай вещирице, че дяволитѣ ще те взематъ!“ Безцелно бѣше да я убивамъ, защото вече бѣгаше, а не бихъ ѝ простилъ, ако я видѣхъ, когато дохождаше да запали плѣвнята.

Наново се успокоихме отъ неуспѣха на бабичката. Но не се измина нито половинъ часъ, пакъ, отъ къмъ сжщото прозорче чуваме наново да се дращи кибритъ. Веднага потурчихъ още единъ патронъ, макаръ да скжпѣхме патронитѣ и да ги пазѣхме като зеницата на окото си, понеже ни пред-

сгостеше цѣлъ день да се сражаваме, а може би и цѣла нощъ. Войската бѣше изпратила една втора жена, като за по-го-лѣма сигурностъ ѝ бѣха дали едно шише газъ да полѣе сламата отвънъ плѣвнята. Пустиятъ кибритъ хвана сега отъ първи пжтъ, и плѣвнята пламна отвънъ. Започнахме наново да чувствуваме жежкото, но казахме си: може би, като сж стенитъ каменни, да не се запали плѣвнята. Обаче, запалена сламата отвънъ, пламъкътъ стигна до самия покривъ. Плѣвнята бѣше наистина покрита съ каменни плочи, но подъ самитѣ плочи имаше рѣженица, изсѣхнала, като барутъ, така че пламъкътъ се разнесе надъ насъ по цѣлия покривъ, и понеже самата плѣвня бѣше вътре пълна съ слама и сѣно, не оставаше вече нищо, освенъ да се превърлимъ въ кжщата при Кашиналията.

Пламъцитѣ ни обхванаха, и ние единъ подиръ другъ скачахме навънъ разтуряйки недоразкопаниа дуваръ. Другитѣ, отъ порано паднали камъни ме притиснаха така, че строшихъ всичкитѣ си горни и долни предни зжби на дветѣ челюсти. Потече кръвь отъ челюститѣ и бърнитѣ, обаче никакви болки не усѣщахъ. Като ме видѣха другаригѣ окървавенъ, запитаха ме да не съмъ раненъ. Отговорихъ имъ, че не съмъ раненъ, а само зжбитѣ ми пострадаха. Тѣ едва можаха да ме разбератъ, защото говорѣхъ неясно, като човѣкъ безъ зжби. Отъ мъжи и тегло обърнахме го пакъ на смѣхъ, като Хаджията каза: „Пъкъ защо ли ти сж зжбитѣ, нѣма да се давишъ съ кучетата!“

Кжщата бѣше, както споменахъ, новозаправена и нѣмаше стълба, а една отъ жгловитѣ стаи на втория етажъ, бѣше съ потонъ, насипанъ съ земя. Качихме се тогава по яхърната врата, за да излѣземъ горе.

Разположени въ стаята, на която на всички дувари бѣха отворени дупки, презъ които можехме да стреляме, давахме си единъ на другото куражъ, че щомъ се мръкне, ако до тогава оцѣлѣемъ, ще излѣзнемъ и ще се спасимъ.

Малко преди 12 часа презъ дупката, която бѣхме разкопали, пламъцитѣ отъ плѣвнята започнаха да облизватъ покрива на кжщата, и наново и окончателно настѣпи въ всичкитѣ ни отчаяние, защото пламне ли кжщата — ще изгоримъ, слѣзнемъ ли въ двора — ще ни избиятъ. Дойде вече най-страшниятъ моментъ, изгасна и последната капчица отъ надежда за животъ. Просто объркани, отправихме пушкитѣ си и почнахме да стреляме въ залпове къмъ жгъла, отъ кждето пламъцитѣ облизваха вече чатията на кжщата.

М. ЧАКОВЪ